

elsődleges forrásait. A zene- és liturgiátörténeti elemzések történeti keretét bemutató részekbe azonban kisebb-nagyobb hibák csúsztak. A magyarországi olvasó szemét nagyon bánthatja, hogy a szerző a szent származásáról így ír két helyen is: Márton pogány szülők gyermekeként egy kis faluban született, ami ma Magyarországon van („Martin was born to pagan parents in a small village in what is today Hungary” 2. o., 74.). A 82. oldalon idézi Tours-i Szent Gergely püspök Szent Márton-életrajzának vonatkozó részét („came from the town of Sabaria in Pannonia”), de semmi sem utal arra, hogy utána nézett volna, hol lehet „Sabaria”. Szerzőnknek fogalma sincs Szombathelyről és Pannonhalmáról, de a magyarországi Szent Márton-tisztelet egyéb emlékeiről sem. Ebből jól kitűnik, nagyon fontos lenne, hogy a Szent Mártonnal foglalkozó magyar kutatók ne csak magyarul közöljék eredményeiket. Ha eddig ez nem is történt meg, jó lenne, hogy a 2015 áprilisában Szombathelyen tartott „Via Sancti Martini. Szent Márton útjai térben és időben” című háromnapos konferencia eredményei ne maradjanak meg a közép-európai kutatók körében, hanem váljanak elérhetővé angol nyelven is. Így a nemzetközi kutatók és a széles közönség többek között azt is megtudná, hogy a Márton-napi felvonulások és a libaevés szokás manapság is Magyarországon és Lengyelországban, nemcsak Németországban, Ausztriában és a Németalföldön, ahogy a könyv szerzője tudja (1. o.).

A szerző felveti a problémát, hogy nem sikerült kiderítenie az 1791-ben létrehozott Tours Városi Könyvtár 1828–1845 (!) között aktív könyvtárosának, Chauveau-nak a keresztnévét, és az állítólag általa kiadott katalógus egyetlen példányát sem ismeri (19. o., 45. lábjegyzet). A katalógust ugyan nem találtam meg, de rövid búvárkodás után kiderítettem, hogy a keresett könyvtáros Anselme-Léopold Chauveau (1773–1844), aki egyben a tours-i régészeti társaság egyik alapító tagja (*M. Ladevèze: Notice sur M. Chauveau père, membre de la Société Archéologique de Touraine. In: Mémoires de la Société archéologique de Touraine. Tome II. 1843–1844. Tours, 1845. 261–265. o.*).

Tüskés Anna

PÓSÁN LÁSZLÓ

A NÉMET LOVAGREND POROSZORSZÁGBAN

A népesség és településszerkezet változásai

(Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2015. 312 o. ISBN 9786155257933)

Pósán László, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének docense több év kutatómunkáját összegezte újonnan megjelent monográfiájában, amely a Német Lovagrend poroszországi jelenlétét dolgozza fel. A címadás kissé megtévesztő lehet, hiszen a gazdaság- és társadalomtörténeti, továbbá a történeti demográfiai elemzések mellett a munka egy átfogó eseménytörténeti keretben foglalja össze a Német Lovagrend poroszországi jelenlétét a lovagrend és a poroszok közötti 1249. évi christburgi békétől a lovagrendi állam 1525. évi reformációjáig és szekularizációjáig, külön kitékintéssel a keresztény térítés előtti idők társadalmi viszonyaira, továbbá a térség földrajzi adottságainak vizsgálatára.

Nem véletlenül említettük, hogy a megjelent munka egy fontos összegzés. Pósán László már a pályája kezdete óta szakmonográfiák¹ és tanulmányok² egész sorában foglalkozott a Német Lovagrend politika-, had-, de különösen annak társadalom- és gazdaságtörténeti kérdéseivel. Mind az elmúlt közel két évtized munkássága, mind a megjelent kötet két dolgot bizonyít: az egyik – és ez talán a legfontosabb – az, hogy dacára minden nehézségnek, igenis lehetséges Magyarországon színvonalas egyetemes középkortörténeti kutatásokat folytatni. A másik pedig arra szolgál bizonyíték gyanánt, hogy a hadtörténelmi témájú kutatások bátran kiterjeszthetők a társadalom-, a gazdaság- és né-

¹ *Pósán László: A Német Lovagrend története a 13. században. Debrecen, 1996.; Uő: A Német Lovagrend pénzügypolitikája a kezdetektől a 13. század közepéig. Debrecen, 2000.*

² Lásd a kötet 291–293. oldala közötti – a teljesség igényére nem törekvő – szakirodalmi válogatást.

pességtörténet irányába is. A Német Lovagrendnél pedig egy efféle inter- és multidiszciplináris célzatú kutatáshoz kevés hálásabb téma akad: egy katonai szerzetesrend, amely már önmagában az egyház- és hadtörténetírás tárgya lehet, egy kezdetben sikertelen erdélyi, majd egy rendkívül sikeres poroszországi államszervezés után méltán állhat a középkori társadalom-, gazdaság- vagy éppen jogtörténeti kutatások érdeklődésének középpontjában.

Érdeemes a számadatokkal kezdeni: a kereken kétszáz oldal terjedelmű gépelt szövegben összesen 1788 végjegyzet kap helyet, ez utóbbi összesen 48 oldalon. Ugyancsak 48 oldal terjedelmű a bibliográfia is. Ez a szédületes jegyzetapparátus egyaránt tartalmaz elbeszélő forrásokat (városi és helyi évkönyvek, regionális krónikák német és lengyel szerzőktől), normatív jellegű szövegeket (levéltári forrásokat, okleveleket, oklevélregesztákat, törvénygyűjteményeket, számadáskönyveket), valamint a témára vonatkozó teljes szakirodalmat, amely között német, lengyel és litván nyelvű szakmunkák éppúgy szerepelnek, mint magyar és angol nyelvű összefoglalások. Továbbá táblázatok – ahogy azt Pósnán korábbi, a Német Lovagrend pénzügypolitikáját tárgyaló monográfiájában már láthatunk –, valamint egy, a német nyelvű településnevek mai lengyel, orosz és litván megfelelőit felsoroló konkordanciát is tartalmaz a további tájékozódás és a történelem során oly gyakran változó nevek könnyebb azonosítása érdekében.³

A bevezetés (5–43. oldal) a kötet témáját, illetve a korábbi szakirodalom megállapításait vázolja fel röviden. Pósnán hangsúlyozza, hogy az elmúlt közel két évszázad német és lengyel történettudománya, az aktuálpolitikai megfontolásoktól nem függetlenül, kialakította a maga álláspontját a Német Lovagrend poroszországi jelenlétéről, amely a következőképpen foglalható össze: a német történetírás szerint a lovagrend megjelenése, majd a nyomában meginduló német kolonizáció a „barbár” térség „civilizálását” jelentette, míg a lengyel álláspont a középkori németek baltikumai jelenlétében a XX. századi „Drang nach Osten”, az agresszív német terjeszkedő politika évszázadokkal ezelőtti precedensét, sőt közvetlen előzményét látta. Ugyancsak egyfajta bevezetésnek tekinthető a következő fejezet is, amelyben a későbbi lovagrendi területek előtörténete kerül felvázolásra természetföldrajzi szempontok alapján, ezt követi külön a pogány porosz törzsi területek etnográfiai jellegű bemutatása, végezetül a kereszténység előtti óporosz társadalom és gazdaság rekonstrukciója járja le a bevezető részeket. Kiderül, hogy a földrajzilag meglehetősen tagolt, folyók és tóvidékek, illetve áthatolhatatlan erdőségek által szabdaltságot teremtő tengerparti Poroszország kimondottan kedvezett annak, hogy még a XIII. század közepén is háborítatlanul fennmaradjon egy pogány társadalom a keresztény szomszédjai, elsősorban Lengyelország és a Szent Római Birodalom szomszédságában, dacára a benntűlt népesség meglehetősen alacsony, alig pár százezresre becsült létszámának.

A következő fejezet egyszerre foglalkozik a népességváltozásokkal, valamint azok eseménytörténeti mozgatórugóival (45–69. oldal). Pósnán bemutatja a népesség fokozatos átalakulását, a németek megjelenését a porosz területeken az 1230–40-es években, amely hamarosan a két etnikum összetűzéséhez, végül az 1249-ben megkötött christburgi békéhez vezetett, amellyel voltaképpen hivatalosan is megkezdődhetett a Német Lovagrend államszervező tevékenysége Poroszországban. Mindezt követi a helyi hatalmi politika, illetőleg ezzel összefüggésben a népesség átrendeződésének rövid ismertetése az 1250-es években, majd a német jelenlét miatt hamarosan ismét kirobbant második porosz felkelés, illetve porosz háborúk (1260–1283) demográfiai következményeinek a rövid áttekintése. Ezekből világosan látszik, hogy az elhúzódozó és a kezdetben váltakozó sikerű, majd egyre inkább a Német Lovagrend javára eldőlni kezdő porosz háborúk néhány évtized alatt átrendezték a térség etnikai arculatát: a közvetlen harci cselekmények, illetve a háború egyéb következményei (elsősorban az éhínség és a járványok) bár súlyosan érintették a német és a lengyel lakosságot, mégis a porosság számára jelentett súlyos következményeket olyannyira, hogy ez utóbbiak a Német Lovagrend államán belül elvesztették relatív népességfölényüket. Mindezt csak fokozta a lovagrend egyre tudatosabb telepítési politikája, amelynek nem is titkolt célja volt, hogy a birodalom különböző pontjaiból elsősorban németajkú paraszttal töltsék fel a gazdátlanul maradt és paragon fekvő egykori porosz birtokokat, illetve újabb területeket hasítsanak ki a vadonból.

³ A szerző ezzel a német nyelvű tudományos irodalom hagyományait követi, vö. *Jürgen Petersohn*: Der südliche Ostseeraum im kirchlich-politischen Kräftefeld des Reichs, Polens und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert. Mission, Kirchenorganisation, Kulturpolitik című munkájával. Köln – Wien, 1979.

Ez a rövid, de tartalmas áttekintés vezeti be a legnagyobb tartalmi egységet, amely Poroszország benépesülését, pontosabban a népességi és településszerkezeti viszonyok XIV. századi alakulását ismerteti (71–144. oldal). A telepes mozgalom kezdetei a porosz háború utáni időkre nyúlnak vissza, miután megvalósultak az aktív, tudatos telepítő politika feltételei, amelyek fontos eleme volt a városalapítás (Thorn, Kulm, Marienwerde, Elbing még a XIII. században). Ez a német területekről irányuló telepes mozgalom azonban része volt egy részint spontán, a XIII. század közepétől egészen a XIV. század közepéig tartó, és egész Közép-Európát érintő német népmozgásnak. Ez a telepes mozgalom azután 1283 és 1409, vagyis a porosz háborúk vége és a Lengyelországgal vívott nagy háború közötti időszakban teljesedett ki, amely egy hosszú, alapvetően békés időszak volt, lehetővé téve Poroszország német betelepítését, a térség táj- és településföldrajzi, illetve népességi viszonyainak gyökeres átalakítását. A szerző hosszasan és példákkal gazdagon illusztrálja a többi között a város- és falualapításokat, a birtokjog változásait, az erdőhasználat átalakulását, vagy éppen a természeti erők hatását a lovagrendi állam kolonizációjára. Ez pedig már a felvezetése a következő fejezetnek, amelynek célja, hogy bemutassa a XIV. század nagy környezeti kihívásainak, jelesül a pestisjárványok és a különböző természeti csapások (elsősorban az árvizek) hatásait a kolonizációra. A pestis következménye (a Német Lovagrend szempontjából) nem csupán a (németajkú) népesség csökkenése, hanem ennek ellensúlyozására a lengyel parasztság egyre tömegesebb megjelenése a lovagrend államában, illetve a porosz etnikum átmeneti megerősödése volt. Ez a XV. századra két következménnyel járt: egyrészt a különböző etnikumok (németek, lengyelek és poroszok) aránya kiegyensúlyozottá vált (kb. 40–30–30 százalékos megoszlás), az előző évszázad tudatos telepítési politikájának következményeként pedig a Lovagrend állama igen városias (még ha az egyes területek népsűrűsége egyenlőtlenül is oszlott meg), a paraszti népesség aránya alacsonyabb, ugyanakkor a megművelt földterületek aránya magasabb volt.

Az utolsó fejezet ismerteti ennek a fejlődésnek a visszaesését a XV. század nagy háborúi következtében (145–205. oldal). Az 1409 és 1435 között vívott „nagy háború”, amelynek egyik legemblematikusabb eseménye az 1410-ben lezajlott grünwaldi (tannenbergi) csata a Német Lovagrend, valamint Lengyelország és Litvánia erői között, végső soron a lovagrend visszaszorulásához, területvesztéshez, illetve a lengyel politikai fölény megvalósulásához vezetett. Mindezt csak fokozta a háború nyomán kialakuló demográfiai visszaesés, az élőerőkben és a termelőeszközökben esett jelentős kár. Mindezt az 1435 utáni viszonylag békés évtizedekben a lovagrend már újabb telepítésekkel sem volt képes kompenzálni. 1453 és 1466 között azonban újabb csapás, ezúttal nem külső támadás, hanem a Német Lovagrend és az ún. Porosz Szövetség között kirobbant polgárháború érte a lovagrendi államot, amelybe Lengyelország is beavatkozott, tovább növelve politikai és egyházi befolyását Poroszországban a Német Lovagrend rovására. A tizenhárom éves háborút követő időszakban a népesség tovább csökkent az elhúzódó küzdelmek következményeként, a Német Lovagrend pedig már csak védekező harcokra volt képes Lengyelországgal szemben. A társadalmi átalakulások, a gazdaság nehézségei és a politikai helyzet kilátástalansága végül – egyfajta kompromisszumként – a Német Lovagrend poroszországi hatalmának a végéhez, illetve Poroszország reformációjához, így szekularizációjához vezetett 1525-ben. Hangsúlyozzuk, hogy Pósnán László ezekben a fejezetekben nem csupán politikatörténeti, illetve társadalom- és gazdaságtörténeti kérdéseket boncolgat egymástól függetlenül, hanem ezeket a témákat együtt, a politikai és hadi események társadalmi és gazdasági hatásait egymással szimbiózisban tárgyalja; nem arról van szó tehát, hogy hátdörténelmi és társadalomtörténeti elemzéseket kapunk külön-külön, amelyek önálló életet élnek, hanem egy nagyon fontos szintézist olvashatunk. A XV. század válságát tárgyaló fejezet az egész kötet legerősebb, legfontosabb része, ereje pedig pontosan a különböző témák és megközelítések együttes elemzéséből adódik.

Pósnán László munkája nyomán a következő tanulságokat vonhatjuk le a Német Lovagrend középkori történelmét illetően: 1) a porosz népesség XVIII. században is tetten érhető jelenléte okán szó sem lehet valamiféle tudatos „elnémetesítő”, a legyőzött őslakosság „kiirtására” irányuló szándékról, ahogyan az a korábbi időszak (elsősorban lengyel nyelvű) történelmi szakirodalmában meghonosodott; 2) a Német Lovagrend jutott a legmesszebbre a többi szerzetes lovagrend közül az államszervezésben, nem csupán a meghódított és hatalmuk alá vett terület nagyságát, hanem az államberendezkedés fejlettségét illetően; 3) a Német Lovagrend képes volt Poroszországban közel három évszázadon keresztül fenntartani egy meglehetősen korszerű, jól szervezett államot, dacára

az alacsony népességének és a meglehetősen kedvezőtlen földrajzi fekvésének. A fentiek fényében negyedik tanulságként levonható az is, hogy – tekintettel a Pósnál által a bevezetőben is említett nemzeti elfogódottságokra német, illetve lengyel részről – magyar kutatóként van értelme egyetemes történelmi témákkal (is) foglalkozni, mint a Német Lovagrend poroszországi története, pontosan az akármilyen irányban történő elköteleződés veszélyére való tekintettel, a harmadik fél *sine ira et studio* nézőpontja miatt.

Bradács Gábor

CLEMENS AIGNER – GERHARD FRITZ – CONSTANTIN STAUS-RAUSCH (HG.)

DAS HABSBURGER-TRAUMA

Das schwierige Verhältnis der Republik Österreich zu ihrer Geschichte

(Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2014. 147 o. ISBN 9783205789178)

A Habsburg-dinasztia sorsa több mint 600 éven keresztül elválaszthatatlanul összefonódott Ausztria és Magyarország történelmével.

Érthető, ha a XX. század egyik emblemikus és meghatározó alakjának számító Habsburg Ottó halála után is jelentős mértékben foglalkoztatja a közvéleményt a család múltja, jelene és jövője, mai szemmel pedig felértékelődik az uralkodásukkal fémjelzett időszak. Az osztrák szakemberek által Habsburg traumaként jellemzett témakörre vonatkozó, a legújabb kutatásokat összefoglaló kötet a maga nemében egyedülállónak mondható. Már a cím is szinte sugallja a téma rendkívüli összetettségét, valamint a megközelítések és értelmezések sokféleségének lehetőségét.

A tanulmánykötet előszavában annak szerkesztői leszögezik: az első világháború utáni első Osztrák Köztársaságban már távolságtartással közelítettek a Habsburgok 600 éves regnálásának problémaköréhez, a Habsburg-éra emlékeivel manapság is mindenhol találkozhatunk Ausztriában. A dinasztia szerepét Ausztria történetében néhány kivételtől eltekintve nem tárgyalták szakszerűen és kritikusan, a témakörrel leginkább csak népszerűsítő kötetek vagy cikkek születtek.

A könyvben található kilenc tanulmány közül az első Dieter A. Binder nevéhez köthető, aki az 1918 után a legitimizmussal való, állami szinten megnyilvánuló kokettálásról ír. Elemzi az osztrák keresztényszocialisták hozzáállását az első világháború kitöréséhez, bemutatja a pártvilágégés alatti viszonyát az uralkodóhoz és általában a Habsburgokhoz. Részletesen vizsgálja a párt szerepét I. (magyar királyként IV.) Károly császár 1918. októberi lemondásában és az első Osztrák Köztársaság létrejöttében. Foglalkozik a Habsburgok vagyonát elkobzó, valamint a Habsburg-ház tagjait Ausztriából kitiltó 1919. áprilisában elfogadott törvény részleteivel, I. Károly Svájcba távozásával, a köztársaság megszületésének körülményeivel. Bemutatja a két világháború közötti időszakban a Habsburg restaurációs kísérletek és lehetőségek osztrák politikai vezetők részéről – elsősorban külpolitikai nyomásra – történt elutasításával.

Rudolf Logothetti tanulmányában Habsburg Ottó és a katonaság viszonyát járja körül. Az első világháború után elterjedt nézet magyarázatával kezdi mondandóját, amely szerint a Habsburgok voltak felelősek az annak kitöréséért. Kiemeli, hogy a császári és királyi tisztikar mennyire lojális volt a dinasztiahoz, az Osztrák Köztársaság hadseregében e régi, alacsonyabb beosztású tisztek döntő szerephez jutottak az új haderő felépítésében és vezetésében. Kihangsúlyozza, hogy 1938-ban a Monarchia katonaiskoláiban tanult tisztek által vezetett osztrák haderő kész lett volna a német megszállás ellen megvédeni hazája függetlenségét, de erre nem került sor. Megtudhatjuk, hogy Habsburg Ottó 1938. februárjában Schuschnigg kancellárnak írt levelében felszólította őt a kancellári szék átadására számára abban az esetben, ha úgy érzi nagyon erős rajta a német nyomás. A kancellár egyértelműen nemet mondott erre a megoldásra, ami akkor Ausztria végzetét jelentette volna. A szerző azután elemzi az osztrák tisztikar helyzetét az Anschluss után: összesen 680 tisztet és tisztviselőt bocsátottak el a Szövetségi Hadseregből, sokan viszont tovább szolgálták Hitlert.